

ALİ B. EBÎ TÂLİB'İN SİYASÎ FAALİYETLERİ BAĞLAMINDA EHL-İ SÜNNETİN TARİH OKUMA BİÇİMİ ÜZERİNE

Adnan DEMİRCAN*

SUNNI APPROACH TO THE HISTORY: THE CASE OF ALI'S POLITICAL ACTIVITIES

The effect of the period of Rightly Guided Calips, which has been the subject of heated debates, has been felt in various fields. Contrary to what the Mu'tazilites, the Shi'ites and the Kharijites, who engaged in the theological debates with the Sunnites and therefore contributed to the institutionalization of the Sunnism, said on the this period, the Sunnites also put forward their point of view regarding this period. In this article, the Sunnite point of view about the events taking place in this period in general, and those which took place in the reign of Ali in particular will be dealt with. The theological works of some of the eminent Sunni scholars will be our main sources. It is to be noted that in dealing with this period, Sunni scholars have adopted an apologetic attitude and avoid any criticism to be levelled against the status of the Companions.

İdeolojilere, dinlere ve mezheplere mensup insanların, tarihî hâdiseleri kendi zaviyelerinden anlayıp değerlendirdikleri ve anlattıkları bilinmektedir. Bugün, müslümanların büyük çoğunluğu tarafından benimsenen Ehl-i Sünnet mezhebi de zamanla, mezhebin genel anlayışına uygun olarak hâdiseleri okuma biçimi geliştirmiştir.

Râşid Halifeler devrinde, özellikle de Osman ve Ali'nin iktidar yıllarında önemli sorunlar yaşandığı ve bu dönemde meydana gelen bazı hâdiselerin, daha sonraları siyasî, hukukî ve itikadî tartışmalara yön verdiği bilinmektedir. Her mezhep, bu hâdiseleri kendi anlayışına uygun olarak okumaya çalışmıştır.

Bu çalışmada, Ehl-i Sünnetin tarihî hâdiseleri nasıl okuduğunu anlayabilmek için Râşid Halifelerin dördüncüsü olan Ali b. Ebî Tâlib'in siyasî faaliyetlerinden hareketle bir değerlendirme denemesine giriştik. Öncelikle bağınaz bir mezhebî duruşu, tarihi okuma ve algılamada çağdaş araştırmacının önündeki engellerden biri olarak gördüğümüzü ifade etmek istiyoruz. Diğer taraftan günümüzde ilim adamlarının, asırlar önce yaşamış insanların eylemlerine taraf olma kaygısı taşımaları, anlaşılabilir bir durum değildir. Başta Râşid Halifeler dönemi olmak üzere, geçmişimizi tartışmaktan çekinme refleksi içinde olmamız ve -serbestçe fikir beyan etmekten dolayı- kutsallarımızın zarar görebileceğini düşünmemiz de doğru değildir.

* Prof. Dr., Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. ademircan@harran.edu.tr

Ali'nin siyasî faaliyetlerini konu olarak seçmemizin en önemli nedeni, onun taraf olduğu siyasî hâdiselerin, -sonraki dönemlerde de- canlı tartışmalara yol açması ve mezhep mensuplarının savundukları farklı görüşlerin belirlenmesine elverişli olmasıdır. Ali, siyasî kimliğinin yanı sıra vefatından sonra önemli bir dinî motif ve mitolojik kahraman da olmuştur.

Çalışmamızda Ehl-i Sünnetin en yaygın itikadî mezhepleri olan Eş'ariyye ve Maturidiyye'nin önemli bazı kelâmcılarının kitaplarını esas alacağız. Ehl-i Sünnetin görüşlerini, mezhebe mensup tarihçilerin kitapları yerine, kelâm âlimlerinin kitaplarına göre belirlemek istememizin sebebi, birçok tarihçinin kitaplarında, özellikle Şîfî olan râvî ve müelliflerden yararlanmış olmalarıdır. Bu durumda Ehl-i Sünnete mensup tarihçilerin kitaplarından mezhebin yaklaşımını belirlemek ve hangi rivayetlerin mezhebin görüşünü yansıttığını tespit etmek zorlaşmaktadır. Diğer taraftan Ehl-i Sünnetten sayılan tarihçilerin naklettikleri rivayetler arasında birçok çelişki bulunduğu gibi, tarihçilerin anlattıklarıyla kelâmcıların çizdiği tablo arasında önemli farklar mevcuttur. O halde mezhebin görüşünü açık olarak okuyabildiğimiz kelâm kitapları, makalemiz için daha önemli kaynaklar olmaktadır.

Kaynak olarak kullandığımız müelliflerin, dördüncü ve beşinci asırlarda yaşayan âlimler arasından seçilmesi, bu asırların mezhebin görüşlerinin sistemleştiği dönem olması hasebiyle önem arz etmektedir. Tespit ve değerlendirmelerimizi, Eş'arîlerden Eş'arî (324/935-6),¹ Bâkîllânî (403/1013),² Abdülkâhîr el-Bağdâdî (429/1037)³ ve el-Cüveynî'nin (478/1085),⁴ Mâturidîlerden Pezdevî (493/1099)⁵ ve Ebu'l-Mu'în en-Nesefî'nin (508/1114)⁶ bazı eserlerine dayanarak ortaya koymaya çalışacağız. Kuşkusuz başka birçok kitap incelenebilirdi; ancak tespit ettiğimiz kitapların bize, değerlendirme yapmak için yeterli bilgi verdiği kanısındayız.

Eserlerini incelediğimiz müelliflerin delil olarak kullandıkları rivayetleri ele alıp incelemeye ve görüşlerini tarih kaynaklarında nakledilen rivayetlerle karşılaştırmaya -çalışmanın amacını ve kapsamını zorlayacağı düşüncesiyle- gerek görmedik. Yine bu sebeple, delil olarak kullanılan hadislerin kaynakları ve sıhhat dereceleri üzerinde durmadık.

Konuya, Ali'nin siyasî duruşu ve faaliyetleriyle ilişkili gördüğümüz olayları kronolojik olarak incelemekle başlamanın uygun olduğunu düşünüyoruz.

¹ el-Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail (324/935-6), *Kitâbu'l-Luma' fi'r-Reddi 'alâ Ehlî'z-Zeyğ ve'l-Bida'*, Thk.: Hammûde Gurâbe, Kahire 1975; *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn*, Thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, 2. Basım, Kahire 1389/1969; *el-İbâne'an Usûli'd-Diyâne*, Thk.: Abbâs Sabbâğ, Beyrut 1414/1994.

² el-Bâkîllânî, Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyib (403/1013), *Kitâbu Temhîdî'l-Evâil ve Telhîsî'd-Delâil*, Thk.: İmâduddin Ahmed Haydar, 3. Basım, Beyrut 1414/1993; *el-İnsâf fîmâ Yecîbu İ'tikâduhu ve lâ Yecûzu'l-Cehlu bihi*, Thk.: İmâduddin Ahmed Haydar, Beyrut 1407/1986.

³ el-Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkâhîr et-Temîmî (429/1037), *Kitâbu Usûli'd-Dîn*, 3. Basım, Beyrut 1401/1981 [İstanbul 1346/1928 basımından ofset]; *Mezhepler Arasındaki Farklar (el-Fark beyne'l-Firak)*, Önsöz ve Notlarla Çev.: Ethem Ruhi Fiğlalı, Ankara 1991.

⁴ el-Cüveynî (478/1085), *Kitâbu'l-İrşâd ilâ Kavâti'i'l-Edille fi Usûli'l-İ'tikâd*, Thk.: Muhammed Yusuf Musa, Ali Abdulmun'im Abdulhamîd, Kahire 1369/1950.

⁵ Pezdevî, Ebû Yusr Muhammed (493/1099), *Ehl-i Sünnet Akaidi*, Çev.: Şerafeddin Gölcük, 2. Basım, İstanbul 1988.

⁶ en-Nesefî, Ebu'l-Mu'în Meymûn b. Muhammed (508/1114), *Tabsiratu'l-Edille fi Usûli'd-Dîn 'alâ Tarîkatü'l-İmâm Ebî Mansûr el-Mâturidî*, Thk.: Claude Selâme, Dimaşk 1993.

EBÛ BEKR'İN HALİFE SEÇİLMESİ

Hız. Peygamber'in vefatından sonra Ali'nin taraf olduğu ilk siyasi gelişme, Ebû Bekr'in halife seçilmesidir. Bilindiği gibi Resûlullah (s), vefatından önce yerine herhangi bir kimseyi halife olarak bırakmamıştı. Onun vefatından hemen sonra Medine'nin asıl sakinleri olan Evsliler ve Hazreciler, Arap örfüne uygun bir şekilde liderin belirlenmesi için bir araya geldiler. Muhâcirlerden Ebû Bekr, Ömer b. el-Hattâb ve Ebû 'Ubeyde b. el-Cerrâh toplantıdan haberdar olunca, toplantının yapıldığı Sâ'ide oğullarının gölgesine gittiler ve Hız. Peygamber'den sonra müslümanların başına geçecek kişinin Muhâcirlerden, dolayısıyla Kureyş'ten olması gerektiğini savunarak tezlerini kabul ettirdiler. Eş'arî, Ebû Bekr'in toplantıda imametini Kureyş'e ait olduğunu, "İmamlar Kureyş'tendir" hadisini delil getirerek ifade ettiğini belirtir.⁷

Hâşimîler, liderin belirlenmesi sırasında kendilerine danışılmamasından rahatsızlık duydular. Ali, müslümanların başına lider olmayı umuyordu. O, Hâşimoğullarının ileri gelenlerinden biri olarak kabilesinin tepkisini dillendirdi. Tepkisi, Hâşimîlerin çıkarını korumaya yönelik, Arabî bir tutumdu. Ebû Bekr'le yaptığı görüşmelerde kendilerine haksızlık yapıldığını ifade etti; hatta bey'atı bir süre geciktirdi. Ancak haklılığına inanmasına rağmen Ebû Bekr'in imametine karşı bir faaliyete girişmedi.

Ehl-i Sünnete göre Ebû Bekr, döneminde yaşayan insanların en üstünü olması, Hız. Peygamber'in onu müslümanlara namaz kıldırmak için görevlendirmesi, Sevr mağarasında Hız. Peygamber'le beraber bulunması gibi özellikleri nedeniyle imam olması gereken kişidir. Bilindiği gibi Hız. Peygamber hastalandığı zaman Ebû Bekr'e imam olmayı emretmiş; din işinde onu yerine geçirmiştir. Bu, dünya işinde de onun yerine geçmesi için işaretlerdir.⁸ Sahâbe, Ebû Bekr'in hilafeti üzerine icma etmiş olup, icmaları hüccettir.⁹ Onlar, zulüm üzere ittifak etmezler.¹⁰

Başta Eş'arî olmak üzere Ebû Bekr'in imametini Kur'an'la ilişkilendirenler olmuştur.¹¹ Eş'arî'ye göre Kur'an, Ebû Bekr'in imametini ifade edip Ömer'in hilafetine delâlet etmektedir.¹² Neseî de Fetih suresinde geçen ayetin (48/16), Ebû Bekr ve Ömer'in hilafetine delalet ettiğini söyler.¹³ Bu deliller, Şii'lerin Ali'nin imametini Kur'an'a dayandırma çabalarına karşı geliştirilen bir savunma olmalıdır. Aslında Ehl-i

⁷ Eş'arî, *Makâlât*, I, 39-41.

⁸ Bk. Pezdevî, s. 261.

⁹ Pezdevî, s. 262; Neseî, II, 852.

¹⁰ Bk. es-Sübkî, *Tâcuddîn Ebû Nasr Abdülvehâb b. Ali b. Abdulkâfi (771/1370), es-Seyfu'l-Meşhûr fî 'Akîdeti Ebî Mansûr*, Thk. ve Çev.: Mustafa Saim Yeprem, İstanbul 2000, s. 118.

¹¹ Eş'arî, *Luma'*, s. 132-133; *İbâne*, s. 166. benzer yaklaşımlar için bk. Bağdâdî, *Usûl*, s. 282; Pezdevî, s. 258-260; Neseî, II, 851. Ebû Bekr'in hilafetini Kur'an'la da ilişkilendiren âlimlerin referansları olan ayetler şunlardır: "...De ki: Benimle beraber asla çıkmayacaksınız ve düşmana karşı benimle beraber asla savaşmayacaksınız! Çünkü siz birinci defa yerinizde kalmaya razı oldunuz. Şimdi de geri kalanlarla beraber oturun!" (Tevbe 9/83) "Siz ganimetleri almak için gittiğinizde seferden geri kalanlar: Bırakın, biz de arkanıza düşelim, diyeceklerdir. Onlar, Allah'ın sözünü değiştirmek isterler. De ki: "Siz asla bizim peşimize düşmeyeceksiniz! Allah daha önce sizin için böyle buyurmuştur." Onlar size: Hayır, kıskanıyorsunuz, diyeceklerdir. Bilakis onlar, pek az anlayan kimselerdir. Bedevilerden geri kalmış olanlara de ki: Siz yakında çok kuvvetli bir kavme karşı savaşmaya çağrılacaksınız. Onlarla, teslim oluncaya kadar savaşacaksınız. Eğer emre itaat ederseniz, Allah size güzel bir mükâfat verir. Ama önceden döndüğünüz gibi yine dönecek olursanız sizi acıklı bir azaba uğratar." (Fetih 48/15-16).

¹² Eş'arî, *Luma'*, s. 132.

¹³ Neseî, II, 851.

Sünnet, imameti nassa dayandırma iddialarını reddetse¹⁴ de, bazı müelliflerin Kur'an'la kurdukları ilgi, onları bu hususta Şiîlere yöneltilen eleştirilerden bazılarını muhatap kılmaktadır.

ALİ'NİN EBÛ BEKR'E BEY'ATI GECİKTİRMESİ

Ali, kendilerine haksızlık yapıldığı gerekçesiyle bey'atı geciktirmiş olmasına rağmen bu konuda bir ihtilaf yokmuş gibi bir anlatım yolu tercih edilmiştir. Bununla birlikte Eş'arî, -bazı mezheplerin görüşlerinden hareketle- insanların imamet konusunda üç gruba ayrıldıklarını, bir bölümünün Ali'nin imametini, bir bölümünün Abbas'ın imametini, bir bölümünün ise Ebû Bekr'in imametini savunduklarını ifade ettikten sonra, Ali ve Abbas'ın Ebû Bekr'e bey'at ettiklerini söylemektedir.¹⁵ Eş'arî, Ali ve Abbas'ın bey'at ettikleri halde içlerinden farklı şeyler düşündüklerinin söylenemeyeceğini, bunun mümkün olması halinde ümmetin hiçbir şeyde icmandan söz edilemeyeceğini belirtmektedir.¹⁶

Meseleyi başka açıdan ele alan Bâkılânî, Ali ve diğer bazı müslümanların Ebû Bekr'e bey'at etmeyi geciktirmiş oldukları iddiasını reddeder. O, Ebû Bekr'e Muhâcir ve Ensardan bazı kişilerin huzurunda bey'at edildiğini ifade ettikten sonra herkesin ona bey'at ettiğini söyler.¹⁷ Ona göre Allah'tan korkan bir müslümana, âhâd haberlere dayanarak Ali ve Zübeyr'in bey'atı geciktirdiklerini söylemesi caiz olmaz. Zira bey'atı geciktirmiş olmaları, günahkârlık ve isyandır. Ashâba, buna benzer bir yolla masiyet izafe etmek mümkün değildir. Bâkılânî'nin bu tür haberlerle ilgili ortaya koyduğu prensip açıktır: Ashâb hakkında âhâd haber olarak vârid olan, günahkâr sayılma ve isyanla itham anlamına gelen her anlatılanı reddetmemiz gerekir; zira imanı, iyiliği ve adaleti sabit olan kimse, âhâd haberlerle fâsık sayılamaz.¹⁸ Böylece Ali'nin, Ebû Bekr'e bey'atı geciktirdiğine dair anlatılanlar, inanç prensipleri açısından, vuku bulması imkânsız hâle gelmektedir.

Bâkılânî, Ali, Zübeyr ve Abbas'ın bey'atı geciktirdiğini iddia edenin yalan söylediğini ileri sürdükten sonra, hiç kimsenin Ali ve Zübeyr'in bey'atı geciktirdiklerini rivayet ettiğini bilmediğini, ancak konuyla ilgili rivayetlerde onların da sonunda bey'at ettiklerinin nakledildiğini belirtir.¹⁹ Burada tarihî hâdiselerin hangisinin doğru, hangisinin yanlış olduğu hususunda bir metot geliştirmek yerine, ashâbın adaletine dayanarak ilmî açıdan değerlendirme yapmayı zorlaştıracak bir yaklaşım ortaya konmaktadır. Üstelik âlimimiz, kitabının ileriki satırlarında ve başka yerlerinde birçok âhâd rivayeti, kendi görüşünü savunmak üzere kullanabilmektedir. Artık savunulan görüşe aykırı olan her söz, yalan sayılmaya mahkûmdur. Tarihçinin işi de böylece biraz daha zorlaşmaktadır.

Ali'nin Ebû Bekr'e tâbi olmaması nedeniyle onun hilafeti üzerinde icma olmadığı iddiasına, Pezdevî'nin getirdiği açıklama ilginçtir: Açık olarak değil de, gizli olarak ona bey'at etmiştir. Fâtıma vefat edinceye kadar böyle devam etmiş, o vefat edince aleni olarak bey'at etmiştir. Buna delil, onun şu sözüdür: "Peygamber dinimiz için

¹⁴ Bağdâdî, *Fark*, s. 276.

¹⁵ Eş'arî, *Luma'*, s. 131; *İbâne*, s. 167-168; ayrıca bk. Bağdâdî, *Usûl*, s. 282.

¹⁶ Eş'arî, *Luma'*, s. 131; *İbâne*, s. 168.

¹⁷ Bâkılânî, *Temhîd*, s. 480-481.

¹⁸ Bk. Bâkılânî, *Temhîd*, s. 482.

¹⁹ Bk. Bâkılânî, *Temhîd*, s. 482-483.

senden razı olmuştur, biz dünyamızı için razı olmayalım mı?"²⁰

Ali'nin bey'atı altı ay geciktirdiği ve Ebû Bekr'in halifeliği üzerinde icma oluşmadığını söyleyenlerin iddiasını ele alan Neseфі, onun işi araştırmak ve doğrusunu öğrendiğinde tâbi olmak ya da yanlış olduğunu görmesi halinde karşı çıkmak amacıyla işi geciktirdiğini, araştırmaları neticesinde Ebû Bekr'e bey'at ettiğini söylemektedir.²¹ Neseфі, Râfızîlerin Ali'nin Ebû Bekr'e takıyye yaparak bey'at ettiği şeklindeki iddialarını da eleştirmektedir.²²

Cüveynî ise Ali'nin Ebû Bekr'e itaat ettiğini ve emrini dinlediğini, Hanife oğulları gazvesi için yapılan çağrıya cevap vermek için acele ettiğini ve savaş ganimetlerinden olan cariyeyi kendisine almakla mutlu olduğunu ifade etmektedir.²³

Bilindiği gibi Ehl-i Sünnet, imametin nasla değil ümmetin seçimiyle gerçekleştiğini kabul etmektedir. Onlara göre Râfızîlerin Ali'nin, Ravendiye'nin ise Abbas'ın nasla tayin edildiklerine dair görüşleri batıldır.²⁴ Bununla birlikte -yukarıda değindiğimiz gibi- bazı Ehl-i Sünnet âlimlerinin, -nassa zâhiren dayandırma anlamında olmasa da- Ebû Bekr'in hilafetini Kur'an'la ilişkilendirerek meşruiyetini savunmaya çalıştıklarını görüyoruz.

ÖMER'İN HALİFE SEÇİLMESİ

Ali'nin siyasî duruşunu okuyabileceğimiz bir başka hâdise de Ömer'in hilafete gelişi'dir. Bilindiği gibi Ebû Bekr, vefat etmeden önce Ömer'i istihlaf etti. Kaynaklarımızda Ömer'in hilafetinin, tartışma ve çekişme olmaksızın kabul edildiği anlatılır. İncelediğimiz âlimler, meseleyi özellikle meşruiyet açısından ele alır. Ehl-i Sünnete göre Ebû Bekr'in hilafeti sabit olunca Ömer'in hilafeti de kendiliğinden sabit olur. Çünkü Ömer'i kendisinden sonra halife tayin eden odur.²⁵ Ayrıca Ebû Bekr, ashâbın ileri gelenlerinin huzurunda onu istihlaf etmiştir.²⁶ Bu sırada Ali'nin açık bir muhalefetinden söz edilmemekle birlikte bazı kaynaklarda Ebû Bekr'in danıştığı kişiler arasında onun ismi geçmemektedir. Ebû Bekr'in Ömer'i halife tayin etmesi sırasında onun bu kararını Talha, Osman ve Abdurrahman'ın desteklediği ifade edilmektedir.²⁷ Ali, tarihsel sürece göre dördüncü halife ve -Ehl-i Sünnet âlimleri tarafından genellikle-fazilette de dördüncü kabul edildiğine göre bu sırada kendisine danışılmaması ve incelediğimiz kitaplarda buna değinilmemesi dikkat çekicidir.

OSMAN'IN HALİFE SEÇİLMESİ

Ömer, vefat etmeden önce -içinde Ali'nin de bulunduğu- altı kişilik bir şûra belirledi. Halife, şûra üyelerinin kendi aralarında yapacakları görüşmelerle seçilecekti. Görüşmeler sırasında ortak bir karara varılamayınca Abdurrahman b. 'Avf, halifeyi belirlemek üzere yetki aldı ve müteakip günlerde Osman'ın adını açıkladı. Ali, bu tercihle kendilerine haksızlık yapıldığını söylediye de tepkisini bey'at sırasında ifade etmekten ileriye gitmedi.

²⁰ Pezdevî, s. 262.

²¹ Bk. Neseфі, II, 852

²² Bk. Neseфі, II, 853.

²³ Cüveynî, s. 428.

²⁴ Neseфі, II, 840.

²⁵ Eş'arî, *İbâne*, s. 168; Pezdevî, s. 265; Sübkî, s. 118.

²⁶ Bâkullânî, *Temhid*, s. 496.

²⁷ Bâkullânî, *Temhid*, s. 497-498.

Ehl-i Sünnet, tarihi geriye dönük okuma yaklaşımının doğal sonucu olarak Osman'ın hilafetinin meşruiyetini savunur: Ebû Bekr ve Ömer'in hilafeti sabit olunca Osman'ın hilafeti de sabit olur.²⁸ Osman'ın hilafeti üzerinde durulurken şûra üyelerinin ona bey'at ettikleri ifade edilir.²⁹ Bazı kaynaklarda Ali'nin bey'at sırasında takındığı tutum ve ihtilaflar anlatılmadan, mutlu bir tablo çizilmekte, kimi âlimler ise Ali'nin tepkisini ifade ettiğine dair rivayetleri reddetmektedir.³⁰ Bâkîllânî, Ali'nin Abdurrahman b. 'Avf'a, Osman'ın ismini açıklamasından sonra, "Ey Abdurrahman! Bu, ihanet midir?" dediğine ve kararına karşı çıktığına dair söylenenleri vesvese olarak nitelendirmekte ve Abdurrahman'ın Ali'ye -rivayetlerde anlatılan şartlarla- halifeliği teklif ettiğinde kendisine yapılan öneriyi reddettiğini, aynı şartları Osman'ın kabul etmesi üzerine Ali'nin Abdurrahman'a, "Kardeşine bey'at et! Kendisi kabul etti. Allah'la istihare et! Elini onun elinin üstüne koy!" dediğine dair rivayeti, Ali'nin sözlerine ve davranışlarına daha uygun görmektedir.³¹ Âlimimizin kabul ettiği rivayet, Ali'nin inşa edilen şahsiyetine uygun düşmektedir.

OSMAN'IN ÖLDÜRÜLMESİ

Bilindiği gibi hilafetinin son yıllarında Osman'a karşı muhalefet sesleri yükselmiş; nihayet Halife Medine'de, taşradan gelen bir grup asi tarafından evinde kuşatılarak öldürülmüştür. Ehl-i Sünnete göre Osman, fiillerinde isabet etmiş; ondan, kendisini hal' edecek ve adaletini düşürmeyi gerektirecek bir fiil sâdir olmadığı gibi mazlum olarak öldürülmüştür.³² Onun kanını helal gören kâfir, ancak kanını helal görmeden onu öldürmeye kastedenler fâsıktır.³³

Bağdâdî'ye göre Osman'ın kendisine yönelik ithamlardan uzak olduğunun delili, zorluk ordusunu teçhiz etmesi sırasında Hz. Peygamber'in onun Cennetlik olduğuna şahitlik etmesidir ki, Cennete ancak mümin olan biri girebilir.³⁴ Benzer birkaç delil daha zikredilmekle birlikte bu yaklaşım, tarihi Hz. Peygamber döneminin ipoteği altında okuyarak kutsallaştırmaktan başka bir şey değildir. Bir başka ifadeyle söylemek gerekirse, Hz. Peygamber'in söylediği ileri sürülen bazı sözlerle daha sonraki hâdiselerin özgürce irdelenmesi engellenmektedir.

Ehl-i Sünnet âlimleri, Osman'ı öldüren asilerle Ali arasında bir ilişkinin mevcut olduğuna dair iddiaları kesin olarak reddetmektedirler. Bağdâdî'ye göre Osman'ı öldürenler, bilinen kimseler olup fâsık olduklarına hükmedilir.³⁵ Onun zikrettiği isimlerden biri olan Muhammed b. Ebî Bekr'i mazur görmemize imkân veren değerlendirmeler de vardır: Neseî'ye göre Osman'ın, babasını hatırlatan sözler söylemesi üzerine Muhammed b. Ebî Bekr, onu öldürmekten ve aleyhinde yardımda bulunmaktan vazgeçmiştir.³⁶

Osman öldürüldüğünde Medine'de bulunan müslümanların ona destek olmaları ve asilerle savaşıp savaşıp, üzerinde durulması gereken bir problemdir.

²⁸ Pezdevî, s. 266.

²⁹ Sübkî, s. 118.

³⁰ Mesela bk. Bâkîllânî, *Temhîd*, s. 514.

³¹ Bâkîllânî, *Temhîd*, s. 514.

³² Bk. Eş'arî, *Makâlât*, I, 49; Bâkîllânî, *Temhîd*, s. 520; Bağdâdî, *Usûl*, s. 287; Cüveynî, s. 431-432.

³³ Bağdâdî, *Usûl*, s. 287.

³⁴ Bağdâdî, *Usûl*, s. 288-289.

³⁵ Bağdâdî, *Usûl*, s. 287-288.

³⁶ Neseî, II, 877.

Bağdâdî'ye göre Osman'a yardım etmekten geri duranlar iki gruba ayrılmaktadır. Hasan b. Ali, Abdullah b. Ömer, el-Muğîre b. el-Ahnes, Sa'îd b. el-Âs ve evde bulunan Osman'ın mevlalarından meydana gelen bir grup, önce onu evinde savundular; ancak Osman, onlardan çarpışmayı terk etmelerini ısrarla istedi. Osman'a yardım etmekten geri duran grup ise iki kısma ayrılmaktadır. Ali b. Ebî Tâlib, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Üsâme b. Zeyd, Muhammed b. Mesleme ve Abdullah b. Selâm gibi kişilerden meydana gelen birinci grup, kendisine yardım etmek istemelerine rağmen Osman onlara izin vermedi. Bu kişiler, mazurdurlar; zira kendisinin emriyle ona yardım etmemişlerdir. Halktan bir grup ise Osman'a hücum edenleri desteklediler ve gınahta onlara ortak oldular.³⁷ Acaba bu yaklaşım, toplumun ileri gelenlerini hâdiselerin dışında tutma çabasının ürünü müdür? Zira itham edilenler, muğlâk bırakılmaktadır. Kabile ilişkilerinin güçlü olduğu toplumlarda şahısların, kabile liderlerinin iradesinin hilafına, ölümle sonuçlanan böylesi bir hâdiseye iştirak etmeleri ne kadar mümkün olabilir?

Ortaya konan tabloya göre ashâbın, Osman'a karşı isyan edenlerle savaşmalarının sebebi, onlara evlerine gitmelerini emretmesiydi. Zira ashâbı, asilerle savaşmak istemiyordu. Hatta asilere karşı koymak için kendisinden izin isteyenlere izin vermedi.³⁸ Onlardan bazıları, -örneğin Zeyd b. Sâbit ve Abdullah b. Ömer- silahlarını kuşanarak kendisini savunmaya geldikleri halde buna izin vermemiştir. Bununla birlikte öldürüleceğini kuvvetle muhtemel gördüğü halde kendisini savunmalarına izin vermediğine ve öldürüleceğini bildikleri halde ashâbın ona yardım etmediklerine inanmak caiz değildir. Zira böyle bir durum, hata üzere icma etmek olur. Ashâb, asilerin gideceğini tahmin ettikleri için Osman'ın emrine itaat ettiler.³⁹ Yine de Osman muhasara edildiğinde Hasan, Hüseyin ve Kanber evde bulunarak onu müdafaa edip yaralanmışlardır.⁴⁰ Ali, Osman öldürüldüğü gün, bir köye gitmiş; Hasan ve Hüseyin'i onu korumaları için kapısında bırakmıştı. Geldiği zaman onları azarladı.⁴¹

Neticede ashâbtan Talha, Zübeyr ve Ali gibi kimselerin Osman'ı öldürdüklerine dair ileri sürülen iddialar yalandır. Bunlar, onun kanını talep etmiş; onu öldürenleri lanetlemiş ve katillerden uzak olduklarını izhar etmişlerdir. Bunun dışında söylenenler, şaz ve âhâd haberlerdir.⁴² Osman'ın cenazesinin üç gün bekletilerek kaldırılmadığı iddiası yalan olup bu genelde ashâba, özelde ise Ali'ye iftiradır.⁴³

Ali'nin siyasî tutumuyla ilgili olarak buraya kadar anlatılanlar, kendisinden önceki halifelerin konumunu meşrulaştırma amacı taşımakla birlikte Ali'nin konumunu da zedelememeyi amaçlamıştır. Ali halife olduktan sonra hâdiselerin anlatımı, onu meşrulaştıran, ancak muhaliflerinin dışlanmamasına da özen gösterilen bir şekle bürünmüştür.

ALİ'NİN HALİFE SEÇİLMESİ

Osman öldürüldükten sonra asiler Medinelilere baskı yapınca hilafet, Ali'ye

³⁷ Bağdâdî, *Usûl*, s. 288.

³⁸ Bk. Neseî, II, 877.

³⁹ Bk. Bâkılânî, *Temhîd*, s. 528-529.

⁴⁰ Neseî, II, 875.

⁴¹ Neseî, II, 877.

⁴² Bk. Bâkılânî, *Temhîd*, s. 527.

⁴³ Neseî, II, 875.

teklif edildi; Mısır'dan gelenler onu destekliyorlardı. Ali, teklifi reddetti. Ardından hilafet Talha'ya teklif edildi; onu Basra'dan gelenler destekliyorlardı; ancak o da kendisine yapılan teklifi reddetti. Sonra hilafet Zübeyr'e teklif edildi; o da teklifi reddetti.⁴⁴ Asilerin, yeni bir halife seçmedikleri takdirde Medinelilere saldıracıklarına dair yemin etmeleri üzerine Muhâcirlerin ve Ensârın ileri gelenleri Ali'ye giderek halife olması için ısrar ettiler. Ali'nin kabul etmesi üzerine orada bulunanlar, kendisine bey'at ettiler.⁴⁵ Ali'ye bey'atta hazır olanlar arasında, Huzeyme b. Sâbit, Ebu'l-Heysen b. et-Teyyihân, Muhammed b. Mesleme, Ebû Musa el-Eş'arî ve Abdullah b. el-Abbas vardı.⁴⁶ Her ne kadar Ali'nin hilafeti bu bey'ata dayandırılarak, daha sonra kendisine karşı çıkanlar asi olarak değerlendirilmişse de zikredilenler arasında şûra ehlinen kimsenin bulunmaması dikkat çekmektedir.

Ehl-i Sünnete göre Ali'nin imametinin sıhhatinde şüphe yoktur. Müslümanlar, onun hilafeti üzerinde ittifak etmişlerdir.⁴⁷ Ali'yi hilafete ashâbın büyükleri, insanların önderleri ve hayatta kalan Sahâbenin seçkinleri getirmiştir.⁴⁸ Ali, Osman halife seçildiğinde hilafete layık görülen, hayatta kalan son kişiydi.⁴⁹ Oysa Ali'nin hilafeti üzerinde başından itibaren ittifak olmadığı bilinmektedir. Halife oluşundan kısa süre sonra Osman'ın kanını talep iddiasıyla Mekke'de ve Şam'da ortaya çıkan muhalifler ile Osman taraftarı olup gidişatı bekleyenler ve tarafsız kalmayı yeğleyerek bey'at etmek istemeyenlerin mevcudiyeti, Ali'nin ittifakla halife seçildiğini söylememize imkân vermemektedir. Nitekim Eş'arî, insanların bazılarının Ali'nin imametine karşı çıktığını, bazılarının tarafsız kaldığını, bazılarının ise onun imametini desteklediğini söyler.⁵⁰

TALHA VE ZÜBEYR'İN ALİ'YE BEY'ATI

Talha ve Zübeyr'e zorla bey'at ettirildiğine dair iddiaları dile getiren Bâkullânî, söylentilerin Ali'nin bey'atına zarar veremeyeceğini, zira Ali'ye Talha ve Zübeyr'in bey'atından önce bey'at edildiğini, bey'attan kaçınanın, Ebû Bekr, Ömer ve Osman'ın bey'atından kaçınan kişi gibi günahkâr olduğunu söyler.⁵¹ Ona göre, "Sana baskı altında bey'at ettik" dedikleri iddiasına muhalif nakiller bulunmakla birlikte, istemedikleri halde baskı altında bey'at etmişlerse bu durum, Ali'nin imametine zarar vermez.⁵² Her ne kadar bunun, Ali'nin imametine zarar vermediği söylene de - Bâkullânî'nin Ali'nin Ebû Bekr'e geç bey'at ettiğine dair iddialara karşı yaptığı yorumları hatırlarsak- Cennetle müjdelendikleri kabul edilen bu kişiler, günahkâr durumuna düşmez mi?

Bâkullânî'ye göre Ali'ye, "Osman'ın katillerini öldürmen şartıyla bey'at ettik" sözlerine gelince, bunun meydana gelmiş olması mümkün değildir. Zira bu durumda hata üzerine ittifak etmiş olurlar. Çünkü bir kişinin, bir şahsa karşılık topluluğu öldürmek üzere imameti üstlenmesi, kuşkusuz hata olup caiz değildir. İmam, bir

⁴⁴ Bâkullânî, *Temhid*, s. 548; Neseфі, II, 880.

⁴⁵ Bâkullânî, *Temhid*, s. 549; Neseфі, II, 880.

⁴⁶ Neseфі, II, 880.

⁴⁷ Sübkî, s. 118.

⁴⁸ Neseфі, II, 879.

⁴⁹ Pezdevî, s. 267.

⁵⁰ Eş'arî, *Makâlât*, I, 54-55.

⁵¹ Bâkullânî, *Temhid*, s. 549-550.

⁵² Bâkullânî, *Temhid*, s. 550.

kişiye karşılık topluluğu öldürmemeye karar verebilir; başta ilk görüşü savunduğu halde sonra bundan dönebilir. Ona, mezheplerden sadece bir mezhebin görüşlerini tatbik etmek üzere bey'at etmek fasit ve batıl bir akittir. Bunun Ali, Talha ve Zübeyr'e nispet edilmesi caiz değildir. Kaldı ki iddia edilen şartla bey'at etmiş olsalar ve Ali de bunu kabul etmiş olsa dahi, yapılan bey'at hatalı da olsa, ilk bey'at olmadığı için imametine zarar vermediği gibi, bu şart da geçerli değildir. İmameti sabit olan bir kişi tarafından bu konuda yapılan yanlış, hal'ini ve herhangi bir kimsenin yanında itaatini düşürmeyi gerektiren bir günahkârlık değildir.⁵³

Neseî'ye göre Talha ve Zübeyr'in zorla bey'at ettiklerine dair söylenenler, nakledilenlere göre doğru değildir. Zira onların bey'atı, kendi rızalarıyla ve itaatle olmuştur ve Ali'nin hilafeti onların bey'atından önce gerçekleşmiştir.⁵⁴ Ali'nin imameti, onların bey'atı olmadan da sahihtir.⁵⁵

ALİ'Yİ DESTEKLEMİYEN SAHÂBÎLER

Bâkîllânî, Ali'nin imameti sahih olduğu halde Sa'd b. Ebî Vakkâs, Sa'îd b. Zeyd, Muhammed b. Mesleme, Üsâme b. Zeyd, Selâme b. Vakş ve başkalarının ona yardım ve itaat etmediklerine dair eleştiriye, sözü edilen kişilerin müslümanlarla savaşmaktan korktukları için Ali'ye yardımdan kaçındıklarını söyleyerek cevap verir; ardından onların delili olan ve fitneye bulaşmaktan sakındıran bazı rivayetler nakleder.⁵⁶ Neseî'ye göre Sa'd b. Ebî Vakkâs, Sa'îd b. Zeyd, Üsâme b. Zeyd ve diğerlerinin Ali'yi desteklemekten ve itaatten geri durmaları, onun imametine hâlel getirmez. Zira onun imameti, bu kişilerin bey'atı olmadan da sahihtir.⁵⁷

OSMAN'IN KATİLLERİNE KARŞI ALİ'NİN TUTUMU

Ali'nin, Osman'ın katillerini cezalandırmadığı şeklinde eleştirilere maruz kaldığı bilinmektedir. Bu hususta Ehl-i Sünnet âlimlerinin Ali'yi mazur gösterme çabaları açıkça görünmektedir. Bâkîllânî'ye göre Ali, kendi tarafında bulduklarını ve askerleri arasına karışmış olduklarını bilse de, kim olduklarını tespit edemediği için, Osman'ın katillerine hadleri uygulayamıyordu. Öte yandan onların hiçbirinden, -gereğini yapmayı gerektirecek- açık bir itiraf sadır olmamıştır. Adamlarından Eşter en-Neha'î, İbn Budeyl b. Verkâ, İbn Sebe', Muhammed b. Ebî Bekr, el-Ğâfikî ve onların görüşünde olan başkaları, Osman'ı çokça eleştiriyor; ondan ve ona bağlı olanlardan uzak olduklarını açıklıyorlardı.⁵⁸ Ali ise, onlardan intikam almaya imkân bulamıyor; Osman'ın katilini lanetlemeyi ve ondan uzak olduğunu açıkça ifade edemiyor; birbirlerine destek olup arka çıkmalarından ve işi aleyhine ifsat edip kendisini karalayacaklarından korkmasından dolayı onları ordusundan uzaklaştırmayı emrederemiyordu. Öte yandan mazlum olarak öldürüldüğünü bildiği ve onun öldürül-

⁵³ Bk. Bâkîllânî, *Temhîd*, s. 550-551.

⁵⁴ Neseî, II, 883.

^{*} Bâkîllânî ve Neseî'nin yukarıda naklettiğimiz görüşlerine göre halife öldüğünde birkaç kişinin bir araya gelip bey'at ettikleri kişi, meşru halife olur. Bundan sonra hilafet iddiasıyla ortaya çıkanlar, asi hükümdardir.

⁵⁵ Neseî, II, 880.

⁵⁶ Bâkîllânî, *Temhîd*, s. 553-554. Neseî, Muhammed b. Mesleme'yi Ali'ye bey'at sırasında hazır olanlar arasında gösterirken (Neseî, II, 880), Bâkîllânî, onu Ali'ye yardım ve itaat etmediği söylenen kişiler arasında sayar.

⁵⁷ Neseî, II, 880.

⁵⁸ Bk. Bâkîllânî, *Temhîd*, s. 554.

mesiyle alakası olmadığı için, Osman'ın öldürülmesini doğru bulduğunu ve buna razı olduğunu da söyleyemiyordu. Osman hakkındaki görüşü sorulduğunda, iki manaya çekilebilecek sözlerle durumu idare etmeye çalışıyordu. Bu işten uzak olsa da bazıları, ondan bu sözleri işittiklerinde ve Osman'ın katillerinin onun ordusunda yer aldığını gördüklerinde, kendisinin de meydana gelen olaylarda etkili olduğunu, Osman'ın velileri için hadleri ikame edip kisası uygulayabilme imkânı bulunduğu halde onlar için âdil davranmadığını zannettiler. Osman'ın öldürülmesine iştirak edenlerin, Ali'nin ordusunda yer alması ve farklı anlamlara çekilebilecek sözleri, Osman'ın kanını talep edip bu sebeple savaşmak isteyenlere ve Ali'ye destek olmayanlara ise -gerçekte uzak olduğu şeyleri onun hakkında zannetmeleri nedeniyle- ictihada imkân veriyordu. Bu şüphe nedeniyle ona karşı savaşın ve destek vermeyenlerin yaptıklarında isabet etmiş olmaları uzak bir ihtimal değildir.⁵⁹

Bâkîllânî, Ali'nin iki anlama da gelebilecek sözlerinden bazılarının nasıl anlaşıldığı üzerinde durur. Ali'nin Basra'da, "Allah'a yemin olsun ki, Osman'ı öldürmedim ve onun öldürülmesini desteklemedim; ancak Allah Osman'ı öldürdüğünde onunla beraberdim" dediği rivayet edilir. Bu, iki anlama gelebilecek bir sözdür.⁶⁰ Rivayet edilir ki, bir başka sefer kendisine Osman'ın katli sorulduğunda, "Allah'a yemin olsun ki, bu beni üzmedi; mutlu da etmedi" dediği rivayet edilir. Anlatıldığına göre bir defasında Osman'ın kanı kendisine sorulduğunda, "Osman'ın kanı benim bu kafatasımdadır" demiştir.⁶¹ "Allah Osman'ı öldürdüğünde onunla beraberdim" sözünü açıklayan Neseî, bunun "Osman öldürüldüğünde ben Osman'la beraberdim" anlamında olduğunu, cümlede geçen zamirin Allah'a değil Osman'a işaret ettiğini söyler.⁶²

Neseî, meseleyi başka bir açıdan ele alır. Ona göre asi, adalet ehlinin imamına tabi olduğunda, adalet ehlinin mallarını itlaf etmek, kanlarını dökmek ve onları yaralamak gibi daha önce yaptığı şeylerden dolayı muaheze edilmemesine hükmedilir.⁶³ Asileri öldürmek ve onları isteyene vermek Ali'ye vacip değildir.⁶⁴ Buna göre Ali, Osman'ın katillerini cezalandırmakla yükümlü değildir.

CEMEL SAVAŞI

Cemel savaşı, müslümanların kendi halifelerini öldürmelerinin ardından meydana gelen ve etkisi daha sonraki dönemlere de yansıyan bir iç savaştır. Kuşkusuz bu savaşa iştirak edenlerin yaptıklarını anlamak ve meşru görmek kolay değildir. Bir tarafta Ali, diğer tarafta ise Hz. Peygamber'in sevgili eşi Âişe ve Peygamber'in seçkin arkadaşlarından Talha ve Zübeyr vardı. Osman'ın öldürülmesinden sonraki süreçte meydana gelen hâdiselerde Ali, meşru halife olduğu için ona karşı çıkanların hatalı oldukları kabul edilse de, yaptıkları ictihad olarak değerlendirilmiştir.

Eş'arî'ye göre Ali ile muhalifler arasında meydana gelen olaylarda Ali haklı, muhalifleri ise hatalı idi.⁶⁵ Bağdâdî de, "Arkadaşlarımız Ali'nin, Cemel ve Siffin'de

⁵⁹ Bk. Bâkîllânî, *Temhîd*, s. 554-555.

⁶⁰ Kullanılan ifade, "Allah Osman'ı öldürdüğünde Allah'la beraberdim" ya da "Allah Osman'ı öldürdüğünde Osman'la beraberdim" şeklinde anlaşılmaya müsaittir.

⁶¹ Bk. Bâkîllânî, *Temhîd*, s. 555-556.

⁶² Neseî, II, 876-877.

⁶³ Neseî, II, 884.

⁶⁴ Neseî, II, 884.

⁶⁵ Bk. İrfan Abdülhamid, "Eş'arî, Ebü'l-Hasan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, XI, 446.

muhالیflerle savaşmakta isabet ettiği üzerinde icma etmişlerdir” demekte⁶⁶ ve onun Cemel, Sıffin ve Nehrevan savaşlarında haklı olduğunu belirtmektedir.⁶⁷ Bununla birlikte Eş’ariler, Cemel’e katılanların tutumunu, ictihad ve tevillle izah etme eğilimindedirler. Eş’arî, Ali, Zübeyr ve Âişe arasında meydana gelen hâdiselerin tevill ve ictihada dayandığını, hepsinin de ictihad ehli olduğunu ifade etmektedir.⁶⁸ Bâkılânî’ye göre Talha ve Zübeyr’in Ali’ye karşı savaşmaları, kendi ictihadlarına ve görüşlerine dayanan bir davranış olup onlar, anlayış ve görüş sahibidirler; Âişe de öyledir. İnsanlardan bazıları bu meseleyi ictihad meselelerinden birisi olarak değerlendiren, “Her müctehid, diğer ahkâm meselelerinde olduğu gibi yaptığı ictihadda isabet eder” der. Bazıları, bu meselede bir tarafın isabet ettiğini, onun da Ali’nin görüşü olduğunu söyler. Ona muhalefet eden ictihadda hata etmiştir; bundan dolayı ona günah ve fık yok olmayıp ondan günah kaldırılmıştır. Bazıları, “Onlar yaptıklarından dolayı tövbe etmişlerdir” der.⁶⁹

Nesefî’ye göre Cemel savaşında Ali isabet etmiş; ona karşı savaşanlar ise hata etmişlerdir. Zira onun imameti sabit olmuştur.⁷⁰ O, Eş’arilerin bu husustaki görüşlerini tenkit eder: Ehl-i hadis [Eş’arî] kalamcılarında biri, “Onlardan sadır olan her şey ictihada mebniydi; bu sebeple hepsi isabet etmişlerdir” der. Onun mezhebine göre dinin furûları hususundaki her müctehid isabet eder. Bize göre Ali isabet etmiş; diğerleri ise hata etmişlerdir. Bununla birlikte onlar, hataları nedeniyle fık derecesinde değildirler. Talha ve Zübeyr’in yaptıkları hatadır; bununla birlikte yaptıkları ictihad olup onlar ictihad ehlidirler. Talha, Zübeyr ve Âişe, yaptıklarından dolayı pişman olmuşlardır. Talha’nın ruhunu teslim etmek üzere iken, Ali’nin askerlerinden bir gence, -Allah bilir ki adil bir imamın bey’atı altında ölmek istediği için-, “Elini uzat! Müminlerin emirine bey’at için sana bey’at edeyim” demiştir.⁷¹

Talha ve Zübeyr’in Ali’yi hal’ ettiklerine dair söylenenleri ele alan Bâkılânî, imameti sahih olduğu için bunun gerçekleşmiş olsa bile bir önemi olmadığını, imametine bir zarar veremeyeceğini ve ona itaati düşürmeyi gerektirmediğini söylemektedir.⁷²

CEMEL SAVAŞINA KATILAN ALİ MUHALİFLERİNİN DURUMU

Bâkılânî, ‘Amr b. ‘Ubeyd (144/761) ve Vâsıl b. ‘Atâ (131/748) gibi bazı Mu’tezile imamları ve onların görüşlerine meyledenlerin Ali, Talha, Zübeyr ve Âişe’nin durumu hakkında görüş beyan etmekten kaçındıklarını ifade eder. Ardından ilim ehlinin büyük çoğunluğunun, iki tarafın sulh üzere anlaşmalarını, Osman’ın katillerinin bu durumdan korktukları için bir araya gelerek iki tarafı birbirine düşürmeye karar verdiklerini, planlarını uygulayarak savaşı tutuşturduklarını, iki tarafın kendilerini savunduklarını zannettiklerini, iki tarafın da doğru yaptığını, savaş vuku bulduğunda ve bu yolla karşı taraftan kaçınmak gerektiğinde bunun, Allah Teala’ya itaat olduğunu söylediklerini belirtir. Bâkılânî, bunun doğru ve meşhur

⁶⁶ Bağdâdî, *Usûl*, s. 289.

⁶⁷ Bağdâdî, *Fark*, s. 277.

⁶⁸ Eş’arî, *İbâne*, s. 169.

⁶⁹ Bâkılânî, *Temhîd*, s. 552. Burada anlatılanların bir kısmı Bâkılânî’den naklen Nesefî tarafından da verilmektedir (Nesefî, II, 886).

⁷⁰ Nesefî, II, 883

⁷¹ Bk. Nesefî, II, 885.

⁷² Bâkılânî, *Temhîd*, s. 551.

olduğunu, kendilerinin de bu görüşte olduklarını söyler.⁷³

Bağdâdî'nin belirttiğine göre Ehl-i Sünnet, Talha ve Zübeyr'in tövbe ettiklerini ve Ali'ye karşı savaşmaktan vazgeçtiklerini, fakat 'Amr b. Cürmüz'ün Zübeyr'i savaş meydanından uzaklaşmasından sonra es-Sibâ' vadisinde öldürdüğünü; Talha'yı ise, savaş alanından çekildiği sırada, -kendisi de Cemel savaşına onların tarafında katılanlardan olan- Mervân b. el-Hakem'in ok atarak öldürdüğünü söyler. Ayrıca onlar [Ehl-i Sünnet], Âişe'nin iki tarafın arasını düzeltmeyi amaçladığını, ancak Dabbe ile Ezd kabilelerine mensup olanların aklını çeldiklerini ve izni dışında Ali ile çarpıştırdıklarını söylemişlerdir.⁷⁴ Bu açıklamalardan sonra ulaşılan netice ilginçtir: "Bu üçü, fısktan uzaktırlar; ancak Ali'yle savaşan, geriye kalan tâbileri fâsıktırlar."⁷⁵ Bağdâdî, olayın baş aktörlerini çeşitli gerekçelerle muaf tutmakta, mesela onu kandıran kabileler nedeniyle Âişe'yi mazur görmekte, ancak Âişe, Talha ve Zübeyr gibi zevatin içinde bulunduğu bir hareketin ıslah amaçlı olduğunu düşünerek, iyi niyetle onların tarafında savaşa katılan, hatta bu uğurda ölen kişileri fâsik kabul edebilmektedir!

Âişe, Basra'ya gitmekle düşmanlığı teskin etmeyi ve fitne ateşini söndürmeyi amaçlamıştır.⁷⁶ Âişe'nin Ali'yle, Ali'nin de Âişe'yle savaşmadığı, Âişe'nin iki taraf arasında barışı amaçladığı, ancak savaşın vuku bulduğu, sonra Ali'nin Âişe'ye değer verdiği ve onu saygın ve korunmuş olarak Medine'ye gönderdiği rivayet edilir.⁷⁷

Ali, Talha ve Zübeyr'in sahih bir imana sahip olduklarının delili, Rıdvan bey'atına katılanlardan olmalarıdır. Zira Allah, onlardan razı olduğunu bildirmektedir.⁷⁸ Allah'ın rızası, o sırada üzerinde buldukları hal için değil, akıbet içindir. Bununla, hepsinin akıbetinin Cennet olduğu sahih olur. Âişe, Haricîlerin iddia ettikleri gibi kâfir olsaydı, savaştan önce ya da savaş sırasında kâfir olması gerekirdi. Savaştan önce kâfir idiyse bu durumda Hz. Peygamber'in kâfir bir kadınla evlenmiş olması gerekirdi ki, onun kâfir bir kadını nikâhlaması mümkün değildir. Diğer taraftan savaş sırasında irtidat etmiş ise onun esir alınması caiz olurdu. Ali, mürted kadınların köleleştirilmesini caiz görüyordu. Âişe'yi köleleştirmemesi, -ona buğzedenlere rağmen- mümin ve müslüman olduğunu gösterir.⁷⁹

SIFFİN SAVAŞI

Ali döneminde meydana gelen önemli olaylardan biri, müslümanlar arasındaki ihtilafı derinleştiren Siffin savaşıdır. Ehl-i Sünnete göre Siffin'de savaşan Ali haklı ve isabet edendir. Ali, Ömer'in şûraya dâhil ettiği kimselerdendir. Bu, Ömer'den kendisine muhalefet edenlere karşı Ali'nin daha haklı olduğuna dair bir şehadettir. Ayrıca çekişme, onun hilafetinin gerçekleşmesinden sonra ortaya çıkmıştır.⁸⁰ Bilindiği gibi Ömer, Cemel'de Ali'ye karşı savaşan Talha ve Zübeyr'i de şûraya dâhil etmişti; ancak bu, onların haklı olabilecekleri şeklinde yorumlanmamış; aynı şekilde şûra mensubu olması, Cemel'de Ali'nin haklılığının delili olarak kullanılmamıştır.

⁷³ Bâkîllânî, *Temhid*, s. 553.

⁷⁴ Bağdâdî, *Fark*, s. 277; *Usûl*, s. 289-290.

⁷⁵ Bağdâdî, *Usûl*, s. 290.

⁷⁶ Cüveynî, s. 433.

⁷⁷ Neseî, II, 886.

⁷⁸ "Andolsun ki o ağacın altında sana bey'at ederlerken Allah, o müminlerden razı olmuştur. Kalplerinde olanı bilmiş, onlara güven duygusu vermiş ve onları pek yakın bir fetihle ödüllendirmiştir." (Fetih 48/18).

⁷⁹ Bk. Bağdâdî, *Usûl*, s. 291.

⁸⁰ Neseî, II, 888.

Ali'nin haklılığını gösteren bir başka delil ise Hz. Peygamber'in ona söylediği, "Biz vahiy için savaştığımız gibi sen de tevil için savaşacaksın" sözüdür.⁸¹

Ehl-i Sünnet, Siffin savaşının tarafları hakkında daha rahat hüküm verirken, Muâviye'yi mazur gösterme eğilimleri de mevcuttur. Eş'arî, Ali ile Muâviye arasında meydana gelen hâdiseleri de Cemel için yaptığı gibi tevil ve ictihadla izah etmektedir.⁸²

Nesefî'ye göre Ali ile Muâviye arasındaki farklar ortadadır. Bununla birlikte Muâviye, yaptıklarını tevil nedeniyle yapmıştır. Yaptıklarından dolayı fâsık olmaz. Kuşkusuz ashâbtan ve başkalarından tevil üzerine Ali'yle savaşanlar bu sebeple kâfir ya da fâsık olmaz. Bundan dolayı Ali onlar hakkında, "Bize isyan eden kardeşlerimizdir" demiştir. Talha'nın oğluna da, "Ben ve baban 'Biz, onların gönüllerindeki kini söküp attık; onlar artık köşkler üzerinde karşı karşıya oturan kardeşler olacaklar'⁸³ ayetinde bahsedilenlerdensiz" demiştir.⁸⁴

Pezdevî, Sünnet ve Cemaat ehline [Mâturidîlere] göre Ali hayatta iken, Muâviye'nin imam ve halife olmadığını, aksine Ali'nin halife olduğunu söyler. Ali hak, Muâviye batıl üzere idi; ancak Muâviye'nin yaptığı tevil olunur; yaptıkları sebebiyle imandan çıkmamış olup aksine müslümandır. Onunla birlikte olan tâbileri de Ali'ye muhalefetleri ve ona karşı savaşmaları nedeniyle kâfir olmamışlardır.⁸⁵ Nesefî de benzer görüşler savunur: Ali, şüphesiz haklı idi; Muâviye ve adamları ise, hataya düştükleri bir teville kapılarak ona isyan etmişler; fakat hataları yüzünden küfre düşmemişlerdir.⁸⁶

Ehl-i Sünnet âlimleri, Ali'ye isyan edenlere asi denilip denilemeyeceği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları Muâviye'ye asi demenin caiz olmadığını, ictihadında hata edene bu ismin verilemeyeceğini savunmuşlardır; bazıları ise bu ismi verirler. Buna da, "Eğer müminlerden iki grup birbirleriyle vuruşurlarsa aralarını düzeltin. Şayet biri ötekine saldırırsa, Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran tarafla savaşın. Eğer dönerse artık aralarını adaletle düzeltin ve (her işte) adaletli davranın. Şüphesiz ki Allah adil davrananları sever"⁸⁷ ayetini, Hz. Peygamber'in 'Ammâr'a söylediği, "Seni isyankâr olan fırka öldürecektir" sözüyle Ali'nin, "Bize karşı isyan eden kardeşlerimizdir" sözünü delil getirirler. Bununla birlikte onları fâsık olarak isimlendirmezler.⁸⁸ Bağdâdî, Muâviye'nin adamlarını isyankârlar olarak isimlendirmektedir. Zira Peygamber 'Ammâr b. Yâsir'e, "Seni isyankâr olan fırka öldürecektir" demiştir. Bu isyandan dolayı kâfir değildirlere; zira Ali, "Onlar, bize karşı isyan eden kardeşlerimizdir" demiştir.⁸⁹

TAHKİM OLAYI

Bilindiği gibi Siffin savaşında iki taraf arasında şiddetli çatışmalar olduğu sırada 'Amr b. el-'Âs'ın delaletiyle Muâviye'nin askerleri, Mushafları havaya kaldırarak Kur'an'ın hakemliğine başvurulmasını talep ettiler. Eş'arî, 'Amr'ın teklifiyle ilgili,

⁸¹ Bk. Nesefî, II, 883.

⁸² Eş'arî, *İbâne*, s. 170.

⁸³ *Hicr* 15/47.

⁸⁴ Nesefî, II, 888.

⁸⁵ Pezdevî, s. 283.

⁸⁶ Bağdâdî, *Fark*, s. 277.

⁸⁷ *Hucurât* 49/9.

⁸⁸ Nesefî, II, 888-889.

⁸⁹ Bağdâdî, *Usûl*, s. 290.

“Amr b. el-‘Âs, işaret ettiği görüşüyle sanki gayba, ince bir perdenin arkasından bakar gibiydi”⁹⁰ yorumunu yapmaktadır.

Ehl-i Sünnete göre Ali, tahkim meselesinde doğru hareket etmiştir. Hakemler, hal’ edilmesini gerektirecek bir sebep bulunmadığı halde onu hal’ etmiş; hakemlerden biri, diğerine hile yapmıştır.⁹¹ Hakemlerden Ebû Musa’nın hatası tek yönlü olup o da, kendi döneminde yaşayan insanların en faziletlisi olduğunu bildiği halde Ali’yi hal’ etmesidir. ‘Amr b. el-‘Âs’ın hatası ise iki yönlüdür. Birincisi Ali’yi hal’ etmesi, ikincisi hilafeti Muâviye’ye akdetmesidir.⁹² Bu konuda Mâturidîlerin görüşü de aynıdır: Neseî, “Arkadaşlarımız ve bütün Ehl-i Sünnet, tahkimde Ali’nin isabet ettiği görüşünü savunmuşlardır”⁹³ demektedir.

HARİCİLER

Ehl-i Sünnet, tahkimin kabulü üzerine Ali’den ayrılarak müstakil bir fırka haline gelen Haricîler hakkında daha katı görüşlere sahiptir: Bağdâdî’nin belirttiğine göre Ehl-i Sünnet; Nebi, haklarında “dinden çıkarlar” [mâriqûn] dediği; Ali, Osman, Âişe, Abdullah b. Abbas, Talha, Zübeyr ve tahkimden sonra Ali’ye uyan öteki kimseleri küfürle suçladıkları için, Nehrevan ehlinin “dinden çıkmış” olduklarını söylemişlerdir. Bunlar, müslümanlardan günah işleyen herkesi küfürle suçlamışlardır. Müslümanları ve Sahâbenin ileri gelenlerini küfürle suçlayan kimse kâfirdir, onlar değil...⁹⁴

Yukarıda Ali’nin kendileriyle savaştığı kişilerden kardeşleri olarak söz etmesinin, Talha ve Zübeyr’in kâfir sayılmayacağını delili olarak kabul edildiğinden bahsetmiştik. Ali’nin Haricîler için de benzer sözler söylediği nakledildiği halde, bazı âlimler onları bu müsamahadan mahrum bırakmışlardır.

Haricîlere karşı nispeten mutedil bir yaklaşım sergileyen Bâkîllânî, Ali’nin Cemel ehliyle, Şamlılarla ve Haricîlerle savaşmasına rağmen onları kâfir olarak görmediğini, kendilerine karşı isyan ettikleri için cemaate katılmalarını sağlamak üzere savaştığı din kardeşleri olarak gördüğünü ifade etmektedir.⁹⁵

Yukarıda tasvir etmeye çalıştığımız görüşlerin şekillenmesine yardım ederken, aynı zamanda onlarla birlikte geliştiğine inandığımız bazı yaklaşımlara, hadislere ve rivayetlere kısaca değinmenin, anlattıklarımızın anlaşılmasına katkıda bulunacağını düşünüyorum.

ASHÂBİN TARTIŞMA DIŞI TUTULMASI

Râşid Halifeler döneminde meydana gelen olaylar ele alındığında, -kendilerine uygun görülen konum nedeniyle- ashâbın tartışma dışı bırakıldığı, bu sebeple dönemi bağımsız ve herhangi bir kaygı taşımadan ele alıp incelemenin kültürle hesaplaşmayı gerektirdiği görülür. Ashâbın konumunun tartışmaya açık tutulmaması, onların siyasî hâdiselerdeki rollerini de tartışma dışı bırakmaktadır. Ashâb hakkında Ehl-i Sünnet ulemasının yaklaşımı açıktır: Onlar aleyhinde konuşmaktan sakınmak, Ehl-i Sünnet

⁹⁰ Eş’arî, *Makâlât*, I, 63.

⁹¹ Bağdâdî, *Fark*, s. 277.

⁹² Bağdâdî, *Usûl*, s. 292.

⁹³ Neseî, II, 891.

⁹⁴ Bağdâdî, *Fark*, s. 277; ayrıca bk. Bağdâdî, *Usûl*, s. 292.

⁹⁵ Bk. Bâkîllânî, *Temhîd*, s.556-557.

mezhebinin temel prensiplerindedir.⁹⁶ Allah, fazlı ve rahmetiyle Resûlullah'ın ashâbını, dalalete ve fıska girmeyi gerektirecek bir ihtilaftan korumuştur.⁹⁷ Hz. Peygamber, “*Ashâbım zikredildiği zaman dilinizi tutunuz*” buyurmuştur.⁹⁸ Ashâb, Kur'an'ın ve Hz. Peygamber'in methine mazhar olduğuna göre onları “tenkit etme” anlamına gelebilecek ifadeler kullanmak zordur. Tarihî bir olayın tespit ve tasviri amacıyla yapılırsa da durum böyledir.

Ashâbın tamamına yönelik bazı koruma tedbirleri geliştirildiği gibi, ele aldığı dönem kâhramanları için Hz. Peygamber'e nispet edilen ve onlara gelebilecek eleştirileri savmaya imkan veren bazı rivayetler de dönemin anlaşılmasının önünde önemli bir engeldir. Diğer taraftan Hz. Peygamber'in bazı sözleri, bağlamından koparılarak bu alanda kullanılabilir. Örneğin Cemal kâhramanları, Ali ya da Osman hakkında söylenen bazı sözler, bu kişilerin karıştığı olayları objektif olarak anlayıp incelemeye mani olabilmektedir. Bir örnek vermek gerekirse Neseî, Hz. Peygamber'in Ali'ye söylediği, “Biz vahiy için, sen ise tevili için savaşıyorsun” sözünü, Ali'nin bütün eylemlerini bir bilgiye dayanarak ve şeriata muvafık olarak yaptığını delil olarak kullanır.⁹⁹

DÖRT HALİFENİN FAZİLET SIRALAMASI

Ehl-i Sünnet, Râşid Halifelerin hilafete geliş sıralarını genellikle fazilet sırası olarak da kabul ettiği için, -gerçekte meydana gelmiş olsa bile- Ali'nin ya da bir başkasının bu sıralamanın dışında bir talebinin meşru kabul edilmesi mümkün değildir. Sıralama, dört halifenin imametinin en önemli delilidir. Zira onları, Hz. Peygamber'in onlar için, “Asırların en hayırlısı, benim asırımdır” dediği ashâb seçmiştir.¹⁰⁰ Halifelerin sıralamasına Kur'an'dan¹⁰¹ delil getirenler de vardır.¹⁰²

Ehl-i Sünnet, en faziletli varken faziletlinin imametini genel olarak caiz görmeye birlikte Eş'arî, “İmamın, imamet şartlarında zamanının en faziletli olması gerekir. İmamet, kendisinden daha faziletli kimse bulunan kişi için akdedilemez. Eğer bir topluluk, imameti daha az faziletli olan bir kimse için akdederse, o kişi imamlardan değil sultanlardan olur” der. Bu sebeple dört halife hakkında, onların en faziletlinin Ebû Bekr, ondan sonra Ömer, ondan sonra Osman, ondan sonra da Ali olduğunu söyler.¹⁰³

Bağdâdî'ye göre ashâbın en faziletli olanları dört halife, onlardan sonra Cennetle müjdelenenlerden geriye kalan altı kişi, sonra Bedir savaşına katılanlar, sonra Uhud savaşına katılanlar, sonra da Rıdvân bey'atına katılanlardır. Ehl-i Sünnet âlimleri, Ebû Bekr ve Ömer'in diğer insanlardan daha üstün olduklarını söylemişler; ancak Ali ile Osman'dan hangisinin daha üstün olduğu hususunda ayrılığa düşmüşlerdir. Eş'arî,

⁹⁶ Bk. Neseî, II, 894.

⁹⁷ Neseî, II, 895.

⁹⁸ Neseî, II, 890.

⁹⁹ Neseî, II, 890.

¹⁰⁰ Bk. Bâkılânî, *İnsâf*, s. 107-111.

¹⁰¹ “Allah, içinizden inanın yararlı iş işleyenlere, onlardan öncekileri halef kıldığı gibi, onları da yeryüzüne halef kılacağına, onlar için beğendiği dini temelli yerleştireceğine, korkularını güvene çevireceğine dair söz vermiştir. Çünkü onlar Bana kulluk eder, hiçbir şeyi Bana ortak koşmazlar. Bundan sonra inkâr eden kimseler, işte onlar, artık yoldan çıkmış olanlardır” (Nâr 24/55).

¹⁰² Bk. Bâkılânî, *İnsâf*, s. 111.

¹⁰³ Bağdâdî, *Usûl*, s. 293.

Osman'ı öne çıkararak, daha az faziletlinin imametini reddetmek suretiyle tarihî olguyu fazilet sırası olarak kabul etmiştir. İbn Huzeyme (311/924) ve el-Hüseyin b. el-Fadl el-Becelî, Ali'nin daha faziletli olduğunu savunurken; el-Kalânîsî (IV./X. yüzyıl başları), hangisinin daha faziletli olduğunu bilmediğini söyleyerek daha az faziletlinin imametini caiz görmüştür.¹⁰⁴

Mâtürîdîler, Hz. Peygamber'den ve bütün peygamberlerden sonra insanların en faziletlisinin Ebû Bekr, sonra Ömer, sonra Osman ve sonra Ali olduğu görüşündedirler.¹⁰⁵ Onlara göre nesepte, takvada, her şeyde en faziletli terk edilip faziletli olan halife tayin edilirse bunun imameti geçerlidir.¹⁰⁶

Faziletle alakalı yukarıdaki görüşleri kabul etmekle birlikte meselenin başka bir yönüne işaret eden âlimler de yok değildir. Cüveynî'ye göre Ehl-i Sünnetin [Eş'arilerin] büyük çoğunluğu, imamete asrının en faziletlisinin tayin edilmesi gerektiğini savunurlar. Ancak imamın seçiminde karmaşa veya fitne olması halinde, imamete layık olması kaydıyla daha az faziletli olanın seçilmesi caiz olur. Cüveynî, bunu katî bir mesele olarak görmediğini, daha az faziletlinin imametine karşı çıkanların dayandığı delillerin, sadece imamet konusu dışındaki -tenkit edilebilecek- âhâd haberler olduğunu ifade eder.¹⁰⁷ O, bazı imamların diğer bazılarından daha üstün olduğuna dair kesin deliller bulamadıklarını, aklın buna şahitlik etmediğini, faziletleri konusunda gelen haberlerin çelişkili olduğunu ve daha az üstün olanın imametini engellemekle üstünlüğün elde edilemeyeceğini söyledikten sonra, galip zanna göre Ebû Bekr'in insanlar arasında Resûlullah'tan sonra en faziletli olduğunu, ondan sonra Ömer'in faziletli olduğunu, Osman ve Ali hakkında ise görüş ayrılığı bulunduğunu ifade eder.¹⁰⁸ Neseî de, "Faziletli kişinin kim olduğunu gerçekte Allah bilir. Fazilet, ictihad ve zann-ı galiple tespit edilir"¹⁰⁹ demekle birlikte mezhebinin kabul ettiği fazilet sırasını savunmak amacıyla birçok delil zikreder.

Ashâbın fazilet sırasıyla alakalı ileri sürülen delillerde bazen ayetleri zorlama yorumlara tabi tutma ve hadisleri bağlamından kopararak anlamlandırma şeklinde bazı delillerle karşılaşırız. Ayrıca çok sayıda zayıf ya da mevzu rivayetin bu bağlamda delil olarak kullanıldığını tespit etmek zor değildir. Örnek olması açısından Osman'ın faziletini ifade etmeye Pezdevî'nin, onun bir rekât namazda Kur'an'ı baştan sona hatmettiğini söylediğini¹¹⁰ ifade etmekle yetinelim.

Fazilet sıralamasında kişiler hakkında nakledilen hadislere, kişilerin müslüman olmalarındaki önceliklere, Hz. Peygamber'in damadı olup olmamalarına, katıldıkları savaşlara, cesaretlerine, İslam uğrunda yaptıkları harcamalara yer verilmektedir. Bütün bunlar, güzel ahlakî hasletler olarak değerlendirilebilirse de daha faziletli olduğu

¹⁰⁴ Bk. Bağdâdî, *Usûl*, s. 293, 304; ayrıca bk. Bağdâdî, *Fark*, s. 277; Neseî, II, 910. Kadınların fazileti konusunda da bazı görüşler ileri sürülmüştür. Fâtıma ile Âişe'den hangisinin üstün olduğuna dair görüş ayrılığı vardır. Bağdâdî şöyle der: "Ebû Sehl Muhammed b. Süleyman es-Su'lûkî ve oğlu Sehl b. Muhammed, Fâtıma'nın Âişe'den üstün olduğunu kabul ederler. Bu, üstadımız Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin görüşüne daha yakındır; Şâfi'i de bu görüşü savunmuştur... Biz de bu görüşü savunuyoruz" (Bağdâdî, *Usûl*, s. 306).

¹⁰⁵ Bk. Pezdevî, s. 277; Neseî, II, 896.

¹⁰⁶ Pezdevî, s. 270.

¹⁰⁷ Cüveynî, s. 430-431.

¹⁰⁸ Cüveynî, s. 431.

¹⁰⁹ Neseî, II, 835.

¹¹⁰ Pezdevî, s. 282.

söylenen kişi, yönetici olacağına göre bu açıdan başarılı olup olamayacağı üzerinde yeterince durulmamış; bir bakıma iyi dindar olan bir kişinin iyi yönetici olacağına hükmedilmiştir.

CENNETLE MÜJDELENEN ON SAHÂBÎ

Dönemin önemli siyasî kahramanları, Cennetle müjdelenerek adeta değerlendirme dışı bırakılmıştır. Hepsi de Cennete gideceklerine göre yaptıklarında onların cezalandırılmasını gerektirecek bir durum yoktur. Bu anlayışa göre ümmetin en hayırlıları ashâbtır. Cennetle müjdelenen on sahâbînin en faziletlieleri ise dört râşid halifedir.¹¹¹ Neseî, “Olay nasıl meydana gelmiş olursa olsun, biliyoruz ki Ali, Talha ve Zübeyr Cennetle müjdelenen on kişi arasındadırlar. Âişe de yüksek bir konuma sahipti. Kim onları yermek amacıyla dilini uzatırsa o kişi dini hususunda yerilir; dalalet ve bidat üzere olduğuna hükmedilir. Allah bizi bundan korusun” demektedir.¹¹² Cennetle müjdelendikleri zikredilen sahâbîlerden¹¹³ Sa’îd b. Zeyd hariç, diğerlerinin ilk dönem İslâm toplumunun önderleri olarak siyasî gelişmelerde yer almaları dikkat çekmektedir. Bu durum hadisin, zikredilen siyasetçi ve yönetici sahâbîler etrafında bir koruma duvarı öreterek onları eleştirilerden korumak amacıyla ortaya atıldığı düşüncesini akla getirmektedir.

HALİFENİN KUREYŞİLİĞİ

Dönemin tartışılmasının önündeki engellerden biri de hilafetin Kureyş’e ait bir hak olarak görülmesidir. Bu anlayış, İslâm tarihinin ilk döneminin okunuşu üzerinde derin etkiler bırakmıştır. İncelediğimiz Ehl-i Sünnet âlimleri, Kureyşliği imametin şartlarından birisi olarak kabul edip savunmaktadırlar.¹¹⁴ Bunun temel delillerinden biri Hz. Peygamber’in, “İmamlar Kureyş’tendir” hadisidir.¹¹⁵ İktidar hakkı Kureyş’e verilince her ne kadar Ali, imamette hak sahibi olduğunu söylese de, Kureyşlik şartını daha özel bir gruba veya aileye tahsis ettiği için, onun bu talebi göz ardı edilecektir.¹¹⁶

HİLAFETİN 30 YIL SÜRMEŞİ

Dönemin nesnel olarak ele alınmasının önündeki önemli engellerden biri de, “Hilafet benden sonra 30 senedir” hadisidir.¹¹⁷ Bu hadisle Râşid Halifelerin iktidarları, Hz. Peygamber’in sözüyle hilafet olarak meşrulaştığı için o dönemde meydana gelen hâdiseleri buna uygun değerlendirmek kaçınılmaz hale gelecektir: Dört halifenin hilafetlerine delil, Peygamber’in şu hadisidir: “Benden sonra hilafet 30 senedir, ondan sonra meliklikdir.”¹¹⁸ Hilafetin 30 sene süreceğine dair hadis, Ali’nin hilafetine delil olarak da kullanılmıştır. 30 sene, Ali’nin öldürüldüğü gün dolmuştur.¹¹⁹

¹¹¹ Bâkîllânî, *İnsâf*, s. 112.

¹¹² Neseî, II, 886.

¹¹³ Cennetle müjdelenenler, Ebû Bekr b. Ebî Kuhâfe, Ömer b. el-Hattâb, Osman b. ‘Affân, Ali b. Ebî Tâlib, Ebû ‘Ubeyde b. el-Cerrâh, Talha b. ‘Ubeydullah, Zübeyr b. el-‘Avvâm, Sa’d b. Ebî Vakkâs, Abdurrahman b. ‘Avf ve Sa’îd b. Zeyd’tir.

¹¹⁴ Bâkîllânî, *Temhîd*, s. 471-472; *İnsâf*, s. 113; Bağdâdî, *Fark*, s. 276; *Usûl*, s. 275, 277; Cüveynî, s. 426-427; Neseî, II, 828.

¹¹⁵ Bağdâdî, *Usûl*, s. 276; Cüveynî, s. 427; Pezdevî, s. 263, 269-270; Neseî, II, 828.

¹¹⁶ Bk. Bâkîllânî, *Temhîd*, s. 471.

¹¹⁷ Bk. Pezdevî, s. 267; Neseî, II, 875; Sübkî, s. 117.

¹¹⁸ Eş’arî, *İbâne*, s. 169; Pezdevî, s. 267.

¹¹⁹ Neseî, II, 881.

Ehl-i Sünnetin görüşlerini dayandırdığı bazı delillere değindikten sonra artık müelliflerimizin, tarihî hâdiseleri nasıl okuduklarına dair bazı genel tespitleri zikretmenin yararlı olacağını düşünüyoruz. Tespitlerimizi, sadece Ali dönemi için değil, diğer Râşid Halifeler için de geçerli kabul etmek için bir engel olmadığını söyleyebiliriz.

* * *

Dönemin sorunlarına dinî fırkaların, dinî bir perspektiften bakmalarında tuhafılık yoktur. Hakkında konuşulan kişilerin değerlendirmeler neticesinde günahkâr sayılabilmeleri ya da tekfir edilebilmeleri ihtimali, mezhep âlimlerinin görüşlerinin şekillenmesinde etkili olmaktadır. Döneme tarihçi gözüyle değil, dinî bir fırkanın taraftarı olarak bakıldığında, dahası diğer fırkaların görüşlerini eleştirme amacı güdüldüğünde tarafsız kalmak imkânsız hale gelmektedir. Doğal olarak bu durumda Aîşe, Talha, Zübeyr ve onlara uyanlarla Muâviye ve adamlarının kâfir olduğunu savunan Rafizîlere cevap sadedinde, sözü edilen savaşlarda bulunmalarına mazeretleri sürülecek ya da kâfir olmadıklarına dair bazı deliller gösterilecektir.¹²⁰

Müelliflerimizin, Ehl-i Sünnetin imamet anlayışını ortaya koyarken tarihî hâdiseleri, kendi mezhebî anlayışlarına uygun bir şekilde ortaya koymaları kaçınılmaz bir durumdur. Bu sebeple -yukarıda yer yer değindiğimiz gibi- bir tarihçi için çok önemli görülebilen bir olay ya da gelişme, müelliflerimiz tarafından değinilmeden geçilmiş olabilir. Çeşitli sebeplerle rivayetleri tahrif ederek tarihin mecrasını farklı göstermek mümkün olabildiği gibi, olayları eksik veya bazı yönlerini ihmal ederek anlatmak da gerçeği yansıtmayan bir tablonun ortaya çıkmasına sebep olabilir. Örneğin Ali'nin Ebû Bekr'e bey'at ettiği doğru olmakla birlikte, onun liderlik beklentisi içinde olduğu ve beklentilerinin karşılanmadığı da bir gerçektir. Sonuca dikkat çekilerek diğer gelişmeler ihmal edilirse hâdiselerin isabetli bir şekilde çözümlenmesi mümkün olmaz.

Kitaplarımızda hemen göze çarpan önemli bir özellik, müelliflerimizin diğer mezhep mensuplarına cevap verme gayreti içinde olduklarıdır. Bu çerçevede ashâb hakkında ileri sürülen muhalif mezhep mensuplarına ait -âlimlerimize göre- aşırı görüş ve iddiaları reddetmek için açıklamalar yapıldığını¹²¹ müşahede ediyoruz. Bu durumun mezhebin oluşum süreciyle ve ortaya çıkan aşırı görüşleri törpüleme misyonu ile ilişkili olduğunu söylemek mümkündür. Bundan dolayı müelliflerimizin meselelere bakış açılarında tarihî hâdiseleri doğru bir şekilde yorumlama amacından ziyade başta Şîa, Haricîler ve Mu'tezile olmak üzere diğer fırkaların iddialarına cevap verme kaygısının kendini gösterdiğini söyleyebiliriz.

Ehl-i Sünnette, Râşid Halifeler dönemindeki tarihî gelişmeleri vuku bulduğu haliyle meşrulaştırma ve tarihi, bu minval üzere okuma anlayışı kendisini gösterir. Ancak bu yaklaşımdan Emevîler yararlanamamıştır. Onlara gelindiğinde durum farklılaşmakta, iktidarları ısırcı bir saltanata dönüşmektedir. Bu anlayışın gelişmesinde mezhebin, Abbasîler döneminde kurumsallaşmasının etkili olması muhtemeldir.

İncelediğimiz kitaplarda, savunulan görüşler delillendirilmeye çalışılırken bazen uzak ilgilerin kurulduğu, zaman zaman zorlama deliller gösterildiği müşahade edilmektedir. Deliller, savunmacı bir yaklaşımın ürünü olduğu için bazen mantıkî tutarlılığın ihmal edildiği de gözlemlenmektedir. Örneğin Sahâbi ya da aşere-i

¹²⁰ Bk. Bağdâdî, *Usûl*, s. 290.

¹²¹ Örnek için bk. Bâkîllânî, *Temhîd*, s. 486-487.

mübeşşereden olduğu için Ali'nin Ebû Bekr'e geç bey'at etmiş olabileceğine ihtimal verilmezken, aynı konuma sahip Talha ve Zübeyr'in Cemel'de bulunmaları aynı delillerle savunulamayacağından, başka deliller ortaya konmuştur. Rivayetlerin kullanımında tutarlılık probleminin yanı sıra bazen bir şahıs ya da olay için savunulan görüşün bir başkası için terk edildiğini müşahede etmek mümkündür.

Öte yandan diğer fırka mensupları, zayıf ve uydurma deliller kullanmakla itham edilirken, benzer delillerin müelliflerimiz tarafından rahatlıkla kullanıldığı gözlemlenmektedir. Ayrıca müelliflerimizin rivayetleri kullanırken, tutarlı bir yöntem geliştirmedikleri, kendi görüşlerine uygun olan rivayetleri, zayıf olup olmadıklarına bakmadan kitaplarına aldıkları, farklı ve birbirine tezat rivayetleri değerlendirme yolunu tercih etmedikleri görülmektedir.

Bazı eserlerini incelediğimiz Ehl-i Sünnet âlimlerinin, ashâba yönelik eleştirileri reddedip Emevîler dönemine kadar geçen tarihî süreci ve otoriteyi meşrulaştırarak kabul eden bir düşünceden hareketle görüşlerini oluşturduklarını gördük. Âlimler arasında bazı görüş farklılıkları olduğunu göz önünde bulundurmak kaydıyla bu görüşleri topluca şöyle zikredebiliriz:

Ebû Bekr, meşru yollarla ve ümmetin icmasıyla hilafete gelmiştir. Ali, baştan itibaren ona tâbi olmuş ve hilafetini tanımıştır. Ali'nin halife olmak istediğine ve Ebû Bekr'e kızgınlığından dolayı ona bey'atı geciktirdiğine dair anlatılanlar doğru değildir ya da Ali'nin bey'at etmek istememesinden kaynaklanan bir gecikme olmamıştır.

Ömer de Ebû Bekr gibi ümmetin büyük bir desteğiyle halife olmuştur. Ebû Bekr, ashâbın ileri gelenlerinden bazısına danışarak onu hilafet için vasiyet etmiştir.

Osman, Ömer'in tayin ettiği şûra üyeleri arasından, Ali'nin de kabul ettiği şartlarla, Abdurrahman b. 'Avf tarafından belirlenmiş; Ali de bu tercihe rıza göstermiştir. Ali, Osman döneminde meydana gelen karışıklıklara katılmamış; hiçbir şekilde asilere destek olmamıştır.

Osman'ın bir grup asi tarafından öldürülmesinden sonra Ali, Medinelilerin bey'atıyla halife olmuştur. Ona bey'at etmeyen bazı sahâbilerin amacı, fitneden uzak durmaktı; ancak onların bey'at etmemesi ve Talha ile Zübeyr'in daha sonra - Medine'de Ali'ye baskı altında bey'at ettiklerini söyleyerek- bey'atlarını bozmaları Ali'nin hilafetine zarar vermez.

Cemel savaşında Ali haklı kabul edilmekte, ona karşı savaşan Âişe, Talha ve Zübeyr'in tutumları hakkında farklı değerlendirmeler yapılmaktadır. Bazı âlimler, yaptıklarını ictihad olarak değerlendirirken, kimi âlimler ise ictihadlarında hatalı olduklarını söylemektedirler. Bununla birlikte fâsık olarak nitelendirilemezler; çünkü Ali'ye iyi niyetle karşı çıkmışlardı. Ayrıca bazı âlimler, üçünün de yaptıklarından dolayı pişmanlık izhar ettiklerini söylerler.

Muâviye, meşru halife olan Ali'ye karşı savaşmıştır. Bununla birlikte ictihadında hata edip etmediği ve asi olarak isimlendirilip isimlendirilmeyeceği hususunda ihtilaf edilmiştir.

Özetlediğimiz görüşlerin ortaya çıkmasında, Ehl-i Sünnetin tarih okuma biçimini şekillendiren ya da bu süreçte ortaya çıkıp gelişen bazı delillerin kullanıldığı görülmektedir. Söz konusu deliller, müelliflerimizin yaşadıkları döneme kadar şekillenmiş durumdadır. Bunların en önemlileri ashâbın, -adil oldukları gerekçesiyle- tartışma dışı bırakılması, dönemin kahramanları hakkında Hz. Peygamber'e nispet edilen genellikle övücü ifadeler, tarihî sıralamayı meşrulaştıran fazilet anlayışı,

dönemin en önemli siyasî aktörlerini Cennetle müjdeleyen, imametin Kureyş'e ait bir hak olduğuna ve hilafetin 30 yıl süreceğine dair hadisler gelmektedir.

Hâdiselerin anlatımında, savunmacı bir tutum takınıldığını, dinî değerlerin zarar görebileceği kaygısı duyulduğunu ve diğer mezhep mensuplarına cevap verme amacının öne çıktığını görüyoruz. Öyle anlaşılıyor ki bu durum, müelliflerimizin görüşlerinde zaman zaman tutarsızlıklara düşmelerinin önemli nedenlerinden biridir.

Sonuç olarak, Ehl-i Sünnetin Râşid Halifeler dönemini, zaman içinde oluşturulan çerçevenin dışına çıkmayacak şekilde okuduğunu, bir bakıma tarihi mezhebin inanç prensipleri doğrultusunda tasvir ettiğini söyleyebiliriz. Ehl-i Sünnetin ve diğer mezheplerin kaynakları üzerinde yapılacak yeni çalışmalarla, özellikle müelliflerimizin tarihe bakışının nasıl bir gelişme gösterdiğini daha iyi öğrenebileceğiz.